

Szekér Endre

Márai és Kassa

„Kassát szerettem és a verseket”
(Márai: Ajánlás)

Márai Sándor egész életében és csaknem valamennyi művében ott érezhetjük szülővárosának, Kassának emlékét, mely erősen összefonódik polgárság-élményével, a maga sajátos európaiságával és Kassa jelképpé válásával. S kassai dómról ír egyszer, melynek csipkevei alatt, a padokban ülő, imádkozó, emlékező öregekre figyel. Számukra a dóm nem műemlék, hanem mindennapjuk része. Emlékeznek, szunyókálnak a dómban. És a kassai dóm felidézi benne Európa többi dómját, a párizsit, a firenzeit, a chartres-it. Máskor repülővel érkezve Kassára, különös látószögből, felülről látja a Várost mintegy jelképező dómot. Akkor a világháborús veszélyben lévő dómokra gondol, pl. Reimsre, Kölnre, az „elsötétülő világban”. Tudja, hogy „ezek a dómtornyok őriznek egyfajta útvonalat a pusztuló világ felett.” De a felnőtt és az idős Márai „elvesztette” Kassát, amely idegen országba került. „Košice” lett Kassa, s a róla szóló könyvben eltűnt a magyar város, a kassai polgár, a dóm. Nagyon mélyen érintette ez a fájdalmas felismerés: „Most mégis felémelyedek, mint akit gyomorba ütnek.”

„Kassát szerettem” – írta le többször Márai, így pl. az *Ajánlás*, majd az *Ujjgyakorlat* című versében. Aztán a *Cassovia* című költeményében, mely a metszetre épül. Ez az „egy-ügyű” fametszet sok emléket sűrít össze: pl. Rákóczi-ról, a dómról, a püspökről, a szanta kovácsról, a maga által írt első versorról, az ünnepélyekről stb. A régi ízekből, színekből, illatokból – „mint játékkockákból” – rakja össze gyerekkori emlékeit. De ennél a versnél sokkal jelentősebb az *Egy polgár vallomásai* című önéletrajza, szociográfiája, melyben alapos, hiteles társadalomrajzot ad – személyes, lírai megközelítéssel. Az író részletesen számol be kassai házukról, mely „igazán nagyvárosi háznak tetszett”, kétemeletes, széles homlokzatú, hosszú ablaksorral, erkéllyel, befelé nyúló, szinte láthatatlan épületrész-szel. „A város elrejtőzött a házak udvarain. Az emberek féltékeny, sanda óvatossággal befelé éltek...” Márai szociografikus részletességgel és alapossággal ír a kassai családi házról, a cselédekről, a fűtésről, a főbejáratról és a folyosói bejáratról. Hosszan elidőz az úriszobában lévő három üvegajtós könyvesszekrényen és a könyveken (Schiller, Herzog, Freytag), a német családi folyóiratokon. Apja a magyar írók közül legszívesebben Mikszáthot olvasta. És sok jogi könyvet őrzött, Kassán négy könyvkereskedő élt akkor. A családban azt tapasztalta a későbbi író, hogy naponta olvastak néhány oldalt valamilyen kedvenc könyvből. És hétfőnként beállított egy gajdoló könyvárus ember, hátán nagy „bőrizzákkal”, melyből pl. az *Új Idők*, a *Tolnai Világlapja* stb. került elő. „Mindig borzongás fogott el, ha elmentem a dóm kapuja előtt”. Itt őrizték Rákóczi hamvait, a körötte lévő sok koszorút, rajta: „Pro libertate”. Márai így fejezi be a dómról szóló bekezdést: „Ha elmentem a dóm előtt, megvillant bennem ez a szó – (szabadság) ..., mint homályos jelszó, amelyért érdemes élni.”

Márai írói pályája korán kezdődött, versekkel, karcolatokkal, regényekkel, utazásokkal Európában, tanulmányokkal Németországban, maradandó élményekkel Párizsban. S kialakul a későbbi író konok kívülállása, rendhagyó írói alkata, gőgös polgári szabadelvűsége, Kosztolányi és a francia példák nyomán kialakult irodalomfelfogása. Igen, az ember „egyedüli példány” – (mint Kosztolányi írta) –, erkölcsös, idegen, magányos, független lélek. Így vall munkáiban sokszor Kassáról és Párizsról. Mindkettőre gondol egyszerre, a kassai és a párizsi dómra. A *Négy évszak* című kötetében szeretettel idézi a távoli Kárpátokat, a felvidéki embert, s még Kazinczyt is azért szereti jobban, mert „hazai” volt, felvidéki, kassai. És tudta, hogy „ebből a svádából virult ki a tünemény, melyet ma e néven ismerünk: magyar irodalom.” És ugyanakkor a történelem, Trianon átforgatja a szülőföld, a szülőváros képét. Idegen lett. Ez a rettenetes érzés mindig eszébe jut: – „valami folyton kiabál bennem, ha Kassára gondolok”. Életének egy nagy darabját, a lelke mélyén őrzött ezernyi emléket vették el tőle. Márai felkiált: „Adjátok vissza, mert az anyém, mert nem lehet lemondani róla.” Mert hol van a régi szülői ház? Hová lettek a családi sírok? Hová lett a kassai dóm? Adjátok vissza a gyermekkori emlékeket! S így folytatja: „ott akarok meghalni, ahol a Város kezdődik, ahol a halottaim fekszenek a dombok gödreiben, ahol emlékeim pihennek a szobákban.” Ez az emberi táj Máraié, kitörölhetetlenül benne él, hiába múlnak el évek és évtizedek, nem homályosulnak el, nem tudja elfelejteni. Ehhez a fájdalmas önvallomáshoz – egy érdekes megállapítást tesz, mint igazi kassai ember és író. A „vidéket” könnyelműen lebecsülő álfővárosi embereknek nekiszégezi a maga igazi értékeket becsülő véleményét: „Kassán, háromszáz év előtt, mikor a körüti kávéház helyén még pákászok jártak az ingoványban, már szalonban ültek az emberek, s irodalomról beszéltek.” A pesti felületes álműveltséggel szembeállítja a lebecsült, „vidéki”, kassai polgári szellemi világot.

Számos Márai-kötetben ott rejtezik kimondva vagy kimondatlanul – az ő Kassa-szeretete, szülőföld iránti vonzódása. A *Vasárnapi Krónika* című kötetében fájdalmasan gondol vissza Kosztolányi már haldokolva mondott szavaira: „Egy kissé mind Trianonba halunk bele.” Márai hozzáteszi, hogy a szellemi Trianonba már száz éve Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi is behalt. Majd odább e kötetben *Jakob polgár anyja* címmel ír 1939 júniusában. Pünkösdkor Kassán jár, előbb az élőket keresi fel, később a holtakat a temetőben. Eltűnődik a múltat őrző régi sírköveken, ahol észre lehet venni: apáról fiúra szállt a polgári mesterség hagyománya. Magyar Buddenbrookok ők. Az író a temetőben nézi a sírhantokat, kérdéseire nem kap választ, hallgatnak, „mint a város tornyai, némán s mégis kifejezve jelenvalóságukkal az időszerűnél erősebb akaratot, hogy megmaradni több, mint feladatszerűbb vállalkozás, mint szerezni és hódítani.” Közben a történelem szörnyű napjai következnek, nem tudja elzárni magát tőlük, újra és újra előlépnek, visszaszorítanak minden más érzést és gondolatot: Hitler hódít, Strassbourgot kiürítik, „néma város lett”, mint megállapítja. Mindenütt a háború hírei, a hadszínterek tudósításai, a kiszolgáltatott emberek menekülése, az országhatárok semmibe vévése stb. Mit tehet ilyenkor az író? „Nincs más fegyverem és hatalmam az idővel, a világgal szemben, csak az írás. Országokat szabdalnak szét és fércelnek össze, nemzedékeket fognak rab-szolgámkára a koreszme piramisainak építéséhez, meggyalázzák a megegyezéseket, felrobbantják a hidakat, melyek embertől emberhez vezettek...” – vallotta Márai. Igen, nem tud mást csak írni: a kassai dómról, egy vasárnapot tölt Kassán – huszonöt év után –, felkeresi régi kassai házukat. Máskor is a Felvidékről ír, szülőföldjéről, íróársáról, Komáromi Jánosról. Még a *Szindbád hazamegy* című regényében is – Krúdy Gyula alakjába bújva – felvillan a Hernád partja, Rákóczi városa, a kassai havasok. És Szindbádnak (Márainak) eszébe jut a kassai Lócsei ház, a Kassán evett jófajta sódar íze. A kassai Schalkház, a debreceni Bika és más kedves éttermek, jó evések emlékét őrizve rájön: haza

kell menni, a vörös postakocsival. Mert „idejében kell elmenni egy világból, melyhez nincs már igazi közünk.”

„Ajándék a végzettől” című Márai-kötetről kell beszámolnunk, mely 1937 és 1942 közötti írásokat tartalmaz. Székely Ádám gyűjtötte össze és szerkesztette ezt az „elmaradt” Márai-kötetet. A *Pesti Hírlap*ban, az *Új Idők*ben és a *Képes Vasárnap*ban megjelent cikkek gyűjteménye – elkészült már 1991 augusztusában. De ez a kötet politikai okból nem jelent meg. Aztán kb. 13–14 év múlva látott napvilágot az *Ajándék a végzettől* – (A Felvidék és Erdély visszacsatolása) – a Helikonnál, Szakály Sándor történész bevezető tanulmányával. (A fedőlapon Horthy Miklós kormányzó fehér lovon való bevonulásának képével.) A *Pesti Hírlap* Kosztolányi halála után, 1936 decemberében – felkérte Márai Sándort, hogy külső munkatársként legyen a lap állandó szerzője. Így pl. kiküldött munkatársként a magyar csapatokkal együtt tudósítson a trianoni határsorompók ledőléséről, a korábbi magyar területek felszabadításáról, utukról Kassa felé. Márai így ír: „Kassa, mondják mások, mondom én is; s a térkép, a titkos és csodálatos térkép, melyet az évtizedekben szívünk, álmunk, eszméletünk legtitkosabb rekeszeiben őriztünk, egyszerre élni kezd, a térkép valóság lesz, elővállik az alvilágból, ahol gondterhesen és aggodalmasan figyeljük tájait húsz éven át, a térkép egyszerre világítani kezd.” Aztán Rozsnyó „hazatér”, Krasznahorka büszke várát érik el, s majd Kassán, szülővárosában írta Márai a november 10-i cikkét. A Dómban órák óta kongtak Rákóczi harangjai. S Kassán talán sohasem énekelték anynyian, fedetlen fővel – tíz- és tízezer ember – a Himnuszt. „Mindenki testvér, mindenki ismeri a másikat, mindenki öleléssel fogadja a hazatérőket” – jegyzi meg az író. A Dóm Rákóczi-emléklapját virágok borítják. S a kassai utcán tíz- és tízezrek kiáltják lelkesen: Horthy!, Horthy! (1938. november 11.). Horthy Miklós kormányzót természetesen mint felszabadítót éljenzi Kassa népe. Márai Sándor, Kassa szülőtte félreérthetetlenül értékeli és örömmel üdvözli ezt az eseményt, szülővárosa, Kassa felszabadulását és újra magyarrá válását. Hasonlóképpen lelkesen ír e „csodálatos” eseményről, a Felvidék egyes részeinek visszakерüléséről, „csapataink” tetteiről, komáromi útjáról Jókainál stb. Ezt az örömet akkor nem árnyékolhatja be az akkori vagy a későbbi történelmi helyzet, tragikus következmény – az „ajándék a végzettől” szemlélete. (De zárójelben indokolt arra hivatkozni, hogy az ötvenes évek ún. „irodalompolitikája” – a szomszédos országok érzékenységre hivatkozva klasszikus magyar írók műveit nem jelentette meg vagy az egész művet megcsonkította. Szörényi László irodalomtörténész kutatásai, tanulmányai igazolták, pontos szövegközléssel „hitelesítették” ezeket a szégyenletes tényeket. Pl. Kosztolányi Dezső *Esti Kornél rímei* című verséből kihagyták az első szakaszt: „Kassa / Csak arra vár, hogy egyszer / Rákóczi kürtjeit újra megríkassa”. Kosztolányi 1962-es kiadásából – Szépirodalmi, II. k. 372. o. – a második versszakkal kezdődik a vers, jelzés, magyarázat nélkül).

Kassai őrvárat címmel útirajzot írt Márai 1941-ben. Az elkeserítő világháborús helyzetet így jellemzi: „Négy héttel a nap után, mikor a német csapatok bevonultak Párizsba, hazautaztam Kassára.” Repülővel megy, élvezi a felvidéki tájat, és a *Garrenek*ben is szereplő Várost most szokatlan nézőpontból, „fentről”, a levegőből nézi. A Dóm rögtön feltűnik neki. „Itt születtem”, állapítja meg újra. A világ „elsötétült”, a háborús hírek rettenetesek, a pusztulás veszélye nagy, a maga egyéni „reménye” csak a dómok megmaradásában van. Kassán szétnéz, keresi gyerekkori emlékeit, de közben mindig a végzetes világháború jut eszébe. A Hernád partján sétál, a Bankó fenyvese, a Tátra szele – a békés világra figyelmezteti. És az európai írók felelősségét érzi – a kassai harangok zúgása közben. *A kassai polgárok* című drámáját 1942-ben írta meg, melyben János mester alakjában és példájával egyértelműen lírai, egyéni magatartást is sugallt. Az 1311-ben egy nap alatt lejátszódó eseménysor: a Várost védi, a polgári függetlenséget – a külső hatalommal, a nádorral szemben. A mű háttérében pedig az alkotó ember, művész válsága, történelmi

szerepvállalása válik középponti kérdéssé. Alkotni kell, szobrot készíteni, védeni a várost és családját. De a gyilkos tett mindent elsöpör, semmije sem marad, otthonát és a művét elveszíti. De a Várost megnyerte, megőrizte. S ez a legnagyobb érték.

A Naplók – Márai középponti fontosságú művei. S az egyéni sors ábrázolása, gondolatai, olvasmányai stb. közé – betör a történelem. Pl. „Kassa elesett” – állapítja meg az író naplójában. Márai stílusát, hihetetlen tömörségét, szűkszavúságát is érezhetjük ebben a rövid megállapításban. „Kassa elesett.” S ő mit veszített? Fájdalmas sírását hogy fejezze ki? Milyen mondatokat törölhetett ki az író ezen rövid, fájó megállapítás mellől? Később a naplóban egy jelenetet idéz fel a múltból: „Névnep. Hajnalba nyúló névnapok a kassai ház oszlopos, kandallós ebédlőjében, cigánnyal. Ez volt a Történelem.” Az emléket felidézve ismét tömören beszámol a kassai családi névnapokról. „Érzelmi” aláfestést most sem találunk, most sem akar részletezni. De a végén kegyetlen keserűséggel, fájó megváltoztathatatlansággal így ír: „Ez volt a Történelem.” Ami elmúlt, aminek vége, a létige múlt idejű alakja súlyos („volt”), és megemeli ennek az emléknek a jelentőségét a nagy kezdőbetűvel írt szó: „Történelem.” – Másutt a naplóban egy sebes folyású hegyi patak – a Hernádra emlékezteti. („Éjjel ismerősen csobog, mint a Hernád Kassán.”) És ebben az éber és álom közötti különös pillanatban – az álom „megnyújtásáról” vall: az „álmot” éberen tovább kell élni. – Máskor a bécsi dóm emlékezteti Kassára. S közben egy megrázó élményt ír le naplójában: a „Košice” című kiadványról, amelyből hiányzik a magyar múlt, Rákóczival és a polgárokkal. – *A Föld! Föld!* című emlékezőkötetében (1972-ben), hosszan ír a kassai polgári légkörről, családjuk könyveiről, a Felvidékről és a budai Mikó utcáról, gesztenyefáiról.

Márai elbúcsúzik hazájától, itthoni világától, és ezután következnek a külföldi emigráció évei. Szívesen gondol vissza Olaszországra, Nápolyra, a Posillipora, a felejthetetlen versének, a *Halotti beszédnek* időszakára. Majd a mind keserűbb amerikai években, San Diegóban is ír Naplójában a felvidéki magyarság tragikus sorsáról. Feleségének, Lolának naplójában és a maga feljegyzéseiben is felidéződik a régi kassai családi ebéd – (a „Történelemmé” vált). Márai most már többször gondol a budai Mikó utcai otthonukra, és kevesebbszer a kassai családi házra. De sohasem felejtí a gyerekkori kassai nyarakat, az erdőt, a forrásvizet, a málna és a fenyő illatát. Közben betegségei elhatalmasodnak, Lola kórházba kerül, 1986. január 4-én Lola meghalt. Márai betegen, gyengén, egyedül, mindig Lolára gondol, még mindig olvas, régi karácsonyok jutnak eszébe. Majd 1989. február 21-én öngyilkosságot követ el.

Ui.: Simonyi Imre *Márai* című versében ezt írta: „S a végén majd ezt zsolozsmázza: /Kassa! / S e fohász jelentése: / éltem megcsaltak s most meghalok. / S még ezt is jelentheti / élnem kellett volna / csalnom is kellett volna / s időben meghalnom / igen azt is kellett volna: Kassán!”